

Доброчесність та етика **6**

ВИКЛИКИ ЖИТТЯ ЗА  
ЕТИЧНИМИ  
НОРМАМИ



ОСВІТА ЗАРАДИ СПРАВЕДЛИВОСТІ  
СЕРІЯ УНІВЕРСИТЕТСЬКИХ МОДУЛІВ

Доброчесність та етика

Модуль 6

**ВИКЛИКИ ЖИТТЯ ЗА  
ЕТИЧНИМИ НОРМАМИ**



Цей модуль є ресурсом для лекторів.

Цей модуль, який розроблено в рамках ініціативи Управління ООН з протидії наркотикам та злочинності «Освіта заради справедливості» (Education for Justice – E4J), що є складовою Глобальної програми з впровадження Дохінської декларації, становить частину серії університетських модулів E4J із питань доброчесності та етики. До такої серії долучено також навчальний посібник. Повний комплект матеріалів E4J охоплює університетські модулі, які стосуються питань боротьби з корупцією, запобігання злочинності та кримінального правосуддя, кіберзлочинності, злочинів проти довкілля, вогнепальної зброї, організованої злочинності, торгівлі людьми та незаконного ввезення мігрантів, боротьби з тероризмом, а також доброчесності й етики.

Усі університетські модулі E4J містять пропозиції стосовно навчальних вправ, оцінювання студентів, змісту слайдів та інших інструментів навчання, які викладачі можуть адаптувати для застосування в конкретному середовищі й інтегрувати в наявні університетські курси та програми. Модуль передбачає схему тригодинного заняття, але його можна використовувати для проведення коротших або довших занять.

Усі університетські модулі E4J пов'язані з актуальними академічними дослідженнями та дискусіями і можуть містити інформацію, думки та висловлювання з різних джерел, включно з публікаціями в ЗМІ та висновками незалежних експертів. Посилання на зовнішні джерела були протестовані під час публікації. Втім, оскільки вебсайти третіх сторін можуть змінюватись, будемо вдячні, якщо ви повідомите нас про посилання, що не працюють, або такі, що спрямовують до неналежного змісту. Також будемо вдячні, якщо ви *повідомите* нас про публікації, посилання на які спрямовують на неофіційну версію публікації або вебсайт. Позаяк усі необхідні зусилля були докладені, щоб забезпечити точність перекладу змісту модуля, будь ласка, візьміть до уваги, що тільки оригінальна англійська версія модуля є погодженою. Тому, у випадку сумніву, будь ласка, звертайтеся до відповідної англійської версії.

*Умови використання та застереження*

© Організація Об'єднаних Націй, 2021р. Всі права захищено.

Використані позначення та представлені матеріали в цій публікації не означають та не мають наміру висловлення будь-якої думки з боку Секретаріату Організації Об'єднаних Націй стосовно юридичного статусу будь-якої країни, території, міста або місцевості чи їх органів влади, а також стосовно делімітації їх меж чи кордонів.

Ця публікація не проходила офіційне редагування.

# Зміст

Вступ .....	2
Результати навчання.....	2
Ключові питання .....	3
Виклики життя за етичними нормами.....	4
Вибіркова увага й психологічна дистанція.....	6
Конформізм, покірність та ефект стороннього спостерігача .....	8
Ситуаціонізм.....	10
Нечесність .....	12
Прикінцеві зауваження .....	13
Список літератури.....	14
Вправи .....	15
Вправа для виконання перед заняттям: розуміння нечесності.....	17
Вправа 1. Нездатність бачити те, що відбувається прямо перед очима.....	18
Вправа 2. Експеримент «Добрий самаритянин» .....	19
Вправа 3. Експеримент Аша щодо конформізму.....	21
Вправа 4. Експеримент Мілгрема щодо покірності .....	22
Вправа 5. Стенфордський тюремний експеримент Зімбардо.....	23
Пропонована структура заняття .....	25
Рекомендовані матеріали для читання.....	27
Матеріали для поглибленого вивчення .....	28
Оцінювання студентів.....	30
Критерії оцінки щоденників.....	31
Додаткові навчальні інструменти .....	32
Рекомендації з розробки окремого курсу .....	34

## Вступ

Цей модуль покликаний допомогти студентам зрозуміти деякі психологічні механізми, які за певних обставин здатні привести до неетичної поведінки. У модулі висвітлено в контексті обговорення кількох широковідомих психологічних експериментів деякі основні людські якості, які часто працюють на нашу користь, проте іноді можуть спонукати нас до неетичних дій. Модуль покликаний мотивувати студентів брати на себе відповідальність за власне життя, уникаючи поширених помилок, які можуть вплинути на їхню здатність діяти етично. Згідно з експериментальними дослідженнями, самоконтроль є важливим для етичної поведінки, але самоконтроль схожий на м'язи, які розвиваються завдяки вправам і втомлюються від надмірного навантаження (Баумейстер, 1999 р.). Отже, однаково важливо триматися якомога далі від небезпеки й працювати над зміцненням нашої спроможності контролювати себе. У межах цього модуля прийняття відповідальності за етичну поведінку в нашому житті означає зміцнення наших «м'язів» самоконтролю й вивчення способів уникнення ситуацій, які можуть змусити нас до дій, про які ми згодом пожалкуємо. Експерименти, які буде обговорено в модулі, обирали через їх педагогічну цінність, через проблеми, які вони висвітлюють, їх актуальність для життя студентів і різноманітність доступних корисних матеріалів (включно з відео). Існує безліч інших психологічних факторів, що впливають на етичну поведінку, проте вони виходять за рамки цього модуля (деякі з них розглядаємо в [Модулі 7](#) (Стратегії вчинення етичних дій) і [Модулі 8](#) (Поведінкова етика) серії університетських модулів E4J із питань добročесності й етики).

Модуль містить матеріали для викладачів. Він передбачає схему тригодинного заняття, але його можна використовувати для проведення коротших або довших занять чи розширити для застосування в межах повноцінного курсу (див.: [Рекомендації із розробки окремого курсу](#)).

## Результати навчання

- Розуміти механізми, які змушують нас діяти неетично, і визначити їх вплив на наше життя.
- Пояснити й продемонструвати, у який спосіб такі механізми можуть грати як позитивну, так і негативну роль у нашому житті.

- Зрозуміти взаємозв'язок між прийняттям відповідальності та етичністю, а також як це застосувати до власного життя.
- Отримати інформацію, яка сприятиме роботі з удосконалення етичних навичок.

## Ключові питання

Згідно з основними підходами до етичного виховання, студентам часто пропонують замислитися над етичними питаннями, сподіваючись на те, що студенти навчаться жити більш етично. Цей модуль пропонує альтернативний підхід, звертаючи основну увагу на тісний взаємозв'язок між життям за етичними нормами й життям без самообману. Підхід цього модуля заснований на спостереженні, що одного лише мисленого прагнення етичності недостатньо для помітного впливу на етичну поведінку. Так, скажімо, у [дослідженні](#) філософів Еріка Швіцгебеля і Джошуа Раста доведено, що філософи моралі загалом не є більш етичним, ніж будь-хто інший (2013 р.). Отже, можна зробити припущення, що аби втілити це мислене прагнення в життя, потрібно докласти додаткових зусиль, а не просто вдовольнитися інтелектуальним розумінням етики. З огляду на таке припущення, у нас може виникнути бажання переглянути стандартний спосіб навчання етики й вийти за рамки обговорення етики як філософського завдання. Цей модуль має на меті стимулювати студентів до покращення їхнього розуміння того, що їм слід шукати в прагненні поліпшити себе з етичного погляду.

Підхід, застосований у цьому модулі, черпає натхнення зі спадщини різних мислителів з усього світу, які не обов'язково легко вписуватимуться в будь-яку зі стандартних етичних теорій, обговорюваних у межах [Модуля 1](#) із питань добродесності й етики (Вступ і концептуальна основа), а саме – утилітаризму, деонтології або етики чеснот. Одним із тих філософів, праці яких вплинули на обраний у межах цього модуля підхід, є Альбер Камю (1913–1960 рр.). Для нього життя за етичними нормами – це усвідомлене життя, тобто життя без самообману. Камю мало цікавився пошуком теоретичних основ або остаточних обґрунтувань етики. Радше його мета полягала в тому, аби заохотити всіх побачити й відчувати, що етика є частиною людського існування. Цей підхід також підтримували інші різні філософи, як-от Людвіг Вітгенштайн (1889–1951 рр.), Мері Міджлі (1919–) і Філіп Галлі (1922–1994 рр.).

Стів Біко (1946–1977 рр.) і Франц Омар Фанон (1925–1961 рр.) також мали значний вплив, з огляду на центральну роль, яку вони відводили соціальним умовам у формуванні розуму, та на їхню занепокоєність тим, що можна було б описати як приписуваний собі фанатизм (вони називають його комплексом неповноцінності). Із занепокоєннями Біко й

Фанона пов'язані проблеми соціальної психології та поведінкової економіки. Обидві емпіричні дисципліни зіграли важливу роль у розробці підходу до етики, застосовуваного в цьому модулі. Мислителів перераховано в цьому документі з метою запропонувати лекторам ознайомитися з їхнім доробком задля поглиблення власного розуміння матеріалу, охопленого цим модулем. Проте викладати цей курс можна й без безпосереднього вивчення робіт згаданих вище філософів і соціологів.

Пропонований модуль досліджує деякі внутрішні й зовнішні сили, які можуть загрожувати нашій автономії як суб'єктів і підривати нашу здатність як етичних істот керувати власним життям. У модулі зазначено, що такі сили, хоча й зазвичай грають дуже позитивну роль у нашому житті, можуть, проте, змусити нас діяти неетично, коли ми втрачаємо увагу та коли ми не здатні чинити опору нашому перетворенню на пасивних послідовників стандартів нашого часу, місця й природних схильностей. Модуль має на меті спонукати студентів до усвідомлення цих пасток, він заохочує слухачів уникати їх та жити етично, беручи на себе відповідальність. Таким чином, студенти зможуть відчутти складність життя за етичними нормами й побачити, що брати відповідальність за своє життя – центральний аспект не лише життя за етичними нормами, а й загалом життя, яке варте прожити.

## Виклики життя за етичними нормами

За своєю природою ми – етичні істоти, які упродовж життя керуються нормативними міркуваннями. Як показано в цьому [відео](#), згідно з дослідженнями навіть у домовний етап розвитку немовлята проявляють ознаки наявності етичних моделей поведінки, які стають етичними в повному розумінні цього слова після тривалого процесу соціалізації (див. також: Блум, 2013 р.). Інший приклад, який наочно ілюструє твердження про те, що на базовому рівні ми всі прагнемо до етичності, полягає в тому, що люди майже завжди знаходять пояснення своїм вчинкам (тобто використовують причини, аби обманом змусити себе повірити в те, що насправді є не таким) із метою здаватися кращими з морального погляду, аніж вони є насправді (Аріелі, 2012 р.; Тавріс і Аронсон, 2015 р.). Такий приклад впливає не лише з нашого прагнення бути визнаними з боку інших, він також зумовлений питаннями самооцінки, уникнення болісних внутрішніх конфліктів.

Розгляньмо таку ситуацію: коли деякі бухгалтери корегують рахунки з метою обману, вони рідко, якщо взагалі коли-небудь, роблять це через невігластво, тобто через відсутність розуміння неетичності такого вчинку. Спроби просвітити таких бухгалтерів шляхом інформування їх про порушення закону моралі, як правило, не є ефективною стратегією корекції поведінки. На якомусь рівні вони усвідомлюють аморальність таких вчинків, але заспокоюють себе якимись небилицями або знаходять пояснення своїм вчинкам, завдяки яким їхня поведінка вже здається не лише прийнятною, а й навіть дещо героїчною.



Ми повсякчас говоримо собі такі небилиці. Звинувачені у звірствах особи називають себе борцями за свободу або якимось інакшим висловом у такому ж дусі, що, на думку таких осіб, виглядає доречно (Серені, 1995 р.). Звичайні злочинці схильні вигадувати пом'якшувальні обставини, тобто виправдання своїм злочинам (Баумейстер, 1999 р.). Вони можуть казати щось, на кшталт такого: «Я зробив це, проте мене змусили до цього такі фактори, над якими я майже не маю контролю, як-от виховання й погана компанія». Корумпованих бухгалтерів, осіб, винних у масових звірствах, і звичайних злочинців об'єднує те, що вони, як й усі інші, раціоналізують свою поведінку.

Варто зауважити, що раціоналізація зазвичай відбувається в напрямку виправдання (Аріелі, 2012 р.; Тавріс і Аронсон, 2015 р.). Рідко можна зустріти морально зразкових людей, які намагаються переконати себе у власній моральній неспроможності. Отже, ми маємо ще одне свідчення того, що на базовому рівні всі ми прагнемо бути етичними. Із концепцією раціоналізації пов'язаний так званий «фактор брехні», або «коригувальний коефіцієнт» (Fudge Factor), – термін, що позначає, якою мірою людина може обдурити й водночас добре почуватися завдяки противазі потужних компенсаційних бажань (Аріелі, 2012 р.).

Чому всупереч тому, що всі ми вважаємо твердження про те, що ми етичні за своєю природою, правдивим, *життя* за етичними нормами все ж таки становить проблему для всіх без винятку? Така проблема постає, крім іншого, через те, що ми не лише етичні створіння. Ми також наділені іншими ознаками. Ми, скажімо, наділені раціональними здібностями, намагаємося уникати болю, прагнемо до задоволень, творчо розповідаємо байки, є соціальними істотами, стурбовані своїм статусом, схильні любити себе, є спонукувані сильними бажаннями. Ми також живемо в різних контекстах, які впливають на нашу поведінку й можуть змусити нас порушувати внутрішні цінності через побоювання. Етика значною мірою покликана врегулювати наші пориви, схильності й поведінку. Імовірно, вона об'єднує все в напівсплетений гобелен, який іменовано як «самість» і який вимагає постійних узгоджених зусиль (Міджлі, 2001 р.). Щось може легко піти не так, як треба, і частина проблеми полягає в тому, що наші власні аспекти, які зазвичай вважають добрими, можуть зіграти з нами злий жарт.

Ось кілька прикладів: раціональність, як правило, є позитивною рисою, але, як ми бачили, вона також допускає можливість раціоналізації, тобто використання розуму з метою самообману, спрямованого на уникнення болю, особливо такого, що викликаний конфліктом між бажанням бути добрим (у сенсі хорошим) і діянням, яке ми вчинили або хочемо вчинити неправильно (Аріелі, 2012 р.). Кажучи словами Бенджаміна Франкліна,

*«так зручно бути розумним створінням, адже це дає можливість знайти або придумати причину для всього, що ти збираєшся зробити» (1962, стор. 43).*

Здібність творчо розповідати байки також зазвичай вважають позитивною якістю, проте така здібність може призвести до формування фантазій про самих себе, які своєю чергою ведуть до неетичних дій. Ми справді є соціальними істотами, турботливими істотами. Але наша соціальність може змусити нас приєднатися до бездумного натовпу. Статус для нас є важливим аспектом життя. Він охоплює частину турботи про себе і прагнення до самовдосконалення. Він також пов'язаний із нашою соціальною природою; наша соціальність частково полягає в нашій потребі отримати схвалення з боку інших. Але занепокоєння щодо статусу можуть привести до неконтрольованого матеріалізму й нездорової одержимості владою. Аналогічним чином занепокоєння власними інтересами є умовою турботи про себе, наявності мотивації задовольняти свої основні потреби й процвітати як людська істота, але таке занепокоєння може призвести до надмірної турботи про себе, до такої форми нарцисизму, яка змушує нас боротися за те, аби сприймати інших як справжніх людей. Звичайно, наші сильні пристрасті можуть бути як дуже корисними, так і глибоко руйнівними.

У решті цього розділу досліджуються деякі механізми, які підривають нашу здатність провадити своє життя як етичні істоти. Важливо ще раз наголосити, що ці механізми також мають важливе позитивне значення в нашому житті. Отже, беручи відповідальність за своє життя, ми маємо повсякчас пильнувати, аби механізми, які зазвичай слугують добрій меті, не підривали нашої здатності діяти етично. Існує багато інших механізмів, які впливають на нашу здатність діяти етично й виходять за рамки цього модуля, проте за ідеальних обставин дискусії, наведені в цьому модулі, викличуть довготривалий інтерес до подальшого вивчення таких механізмів. Лектори можуть заохочувати студентів до поглиблення свого розуміння шляхом перегляду матеріалів для читання, документальних фільмів і кінострічок, згаданих у цьому модулі.

## Вибіркова увага й психологічна дистанція

Коли ми дивимося на певну окрему сцену, ми ніколи не схоплюємо всього, що там є. Натомість певні речі ми помічаємо, а інші – ні. Як правило, ми схильні бачити те, що привертає нашу увагу, проте, що саме виділяється, а що – ні, значною мірою залежить від наших інтересів. Вибіркова увага відіграє важливу позитивну роль у нашому житті. Вона дозволяє нам звертати увагу на те, що нас цікавить. Якщо людина занурена в навчання, то дуже успішною стратегією навчання може стати видалення фонових чинників, які відвертають увагу. Однак така здатність абстрагуватися може призвести до того, що ми заплещуватимемо очі на події довкола нас, на те, що може вимагати нашої негайної уваги

(наприклад, присутність людини, яка потребує термінової допомоги). Вибіркова увага встановлює ієрархію релевантності, навіть коли йдеться про цінності (переконання, що *це* важливіше за *інше*), відтак ця увага може не враховувати того, що ми дійсно цінуємо. Важливо відзначити, що вибіркова увага не є таким механізмом, який ми повністю контролюємо. Він працює зазвичай у фоновому режимі й виконує роботу замість нас без нашого відома, якщо звісно ми не докладемо зусиль для спостереження за його роботою.

У короткому [відео](#) Деніел Саймонс пояснює цей механізм за допомогою експерименту, який надає наочний приклад вибіркової уваги. Саймонс підкреслює позитивну роль вибіркової уваги. Він також гадає, що ми схильні вважати, що бачимо більше, ніж є насправді. За словами Саймонса, щоб побачити щось, нам потрібно зосередити на цьому свою увагу. Вправа 1 пропонованого модуля дозволяє студентам випробувати цей механізм на власному досвіді.

Іноді ми можемо бачити якусь проблему, яка виникає прямо перед нами, але повністю не можемо зрозуміти її значення і тому не відповідаємо або не реагуємо на неї належним чином. Ця основна риса нашого життя, здатність звертати увагу на одні речі й не помічати інших, може, *на перший погляд*, здаватися не надто важливою для розуміння себе як етичної істоти. Однак знаменитий [експеримент із добрим самаритянином](#) доводить, що ми схильні проґавити багато етично значущих речей, які постають перед нами, оскільки ми занадто поспішаємо (скажімо, щоб встигнути на зустріч), аби повністю зрозуміти їх значення.

В експерименті, якому присвячено вправу 2 цього модуля, група студентів-теологів бачить людину, яка зображує певну особу, яка потребує термінової допомоги, але більшість студентів не запропонували своєї допомоги. Такий приклад, власне кажучи, не можна вважати випадком вибіркової уваги, принаймні з огляду на сприйняття (усі студенти бачать людину, що зображує особу, яка потребує термінової допомоги), але він ілюструє випадок нездатності бути *належним чином* уважним до того, що відбувається прямо перед нашими очима. Можна було б полемізувати, стверджуючи, що студентам, які не допомагали такій особі, не вдалося вловити різниці. Бездіяльність у такому разі не можна вважати невиконанням зобов'язань або нерозумінням, така бездіяльність виникає унаслідок певних обставин, зокрема через поспіх.

Ми схильні проґавити багато етично значущих речей, які постають перед нами, оскільки нашу увагу відвертають від нашого безпосереднього оточення інші справи, а це послаблює здатність уповні усвідомлювати ті речі, які ми хотіли б помічати, якби не квапилися. Який висновок, з огляду на це, можна зробити, скажімо, про професіоналів-трудоголівків та інших людей, які працюють в умовах обмеженого часу? Як і в разі

вибіркової уваги, здатність зосередитися на поточному завданні також є дуже корисною навичкою, і важливо, аби в більшості випадків те, що входить у сферу нашої уваги чи виходить із неї, відбувалося автоматично, так би мовити, за нашими спинами. В інакшому разі наше повсякденне життя було б надзвичайно важким і забирало б багато часу. Фактично, без вибіркової уваги ми, імовірно, не змогли б займатися справжньою справою – жити власним життям. Отже, необхідно йти навпростець. У літературі такий пошук дороги навпростець називають евристиком – практичними правилами, які скеровують наше життя. Зазвичай вони є вірними помічниками, але часом можуть перетворитися на суттєві перешкоди. У нашому випадку правило полягає ось у чому: зосередьтеся на накресленому завданні та звертайте менше уваги на ті речі, які безпосередньо не сприятимуть досягненню вашої мети.

Окрім того, ми також можемо проґавити важливість чого-небудь через феномен, відомий як «психологічна дистанція», яка є однією з причин значної згубності сучасних заходів ведення бойових дій, як-от, скажімо, війна безпілотників. Фізична дистанція між сторонами, які атакують одна одну, емоційно віддаляє солдатів від події, не дозволяючи їм зрозуміти всю значущість їхніх учинків. Психологічна дистанція також може призвести до моральної апатії, навіть коли ми не підозрюватимемо, що насправді головною причиною апатії є власне цей механізм. Студенти, зацікавлені в поглибленому вивченні цих питань, можуть подивитися фільм 2015 року [«Всевидюче око»](#), який ілюструє деякі етичні проблеми війни безпілотників, включно з питаннями щодо конфіденційності, нагляду й прав людини.

## Конформізм, покірність та ефект стороннього спостерігача

Впливовий [експеримент Соломона Аша](#) наочно демонструє, наскільки ми схильні формувати наші судження на основі суджень інших. Причина потужності цього експерименту полягає у його простоті. Аш звертається до учасників експерименту із проханням порівняти довжини рядків і зіставити рядки однакової довжини один з одним. Кожного разу під час проведення експерименту всі, крім одного з учасників, були підставними особами експерименту, тобто акторами, яким наказано свідомо надавати неправильні відповіді. Лише один учасник – реальний суб'єкт експерименту, людина, реакції якої досліджують. Цей суб'єкт експерименту не знає, що всі інші учасники, яких просять надати відповіді, є підставними особами. У більшості випадків суб'єкти експерименту повторювали відповіді акторів, демонструючи, якою мірою тиск із боку колег може впливати на нашу здатність бачити те, що відбувається прямо перед нашими очима. Навіть у базових ситуаціях, коли на кону не стояло нічого важливого, а саме такі ситуації було розіграно в експерименті Аша, ми спостерігаємо схильність людей йти за групою. Експеримент Аша також свідчить про те, що ми схильні до конформізму, адже не

хочемо створювати конфліктів через незгоду з іншими (нормативний конформізм) або щиро бачимо речі не такими, якими вони є насправді, через тиск із боку групи (інформаційний конформізм). Нормативний конформізм обумовлений чітко вкоріненою нормою, згідно з якою ми не повинні порушувати групової відповідності. Інформаційний конформізм має таку назву через те, що порушення відбувається на рівні сприйняття. Інформація, яку передають нам органи чуття, спотворена. Експеримент Аша також демонструє нам, як можна ослабити тягу до відповідності завдяки присутності партнера (актора), якого експериментатор просить дати правильні відповіді на питання щодо довжини лінії. Інший варіант експерименту доводить, що прохання до учасників давати відповіді в письмовій, а не в усній формі, радикально змінює результати експерименту. Цьому експерименту присвячено вправу 3 цього модуля. Додаткову інформацію про експеримент можна знайти в книзі Аша «Думка оточення й соціальний тиск» ([Opinions and Social Pressure](#)).

Тепер перейдімо від конформізму до покірності перед авторитетом. У суперечливому [експерименті](#) Стенлі Мілґрема щодо покірності «авторитетна особа» просила «учителів» покарати «учня», натискаючи перемикач, який, на їхню думку, уражав винного електричним струмом із постійним збільшенням потужності. Цей експеримент, який розглянуто у вправі 4 цього модуля, демонструє, що люди дуже схильні дотримуватися вказівок авторитетних осіб, навіть тоді, коли дотримання інструкцій авторитетних осіб може бути надзвичайно шкідливим, навіть смертельним для інших. Висновок Мілґрема полягає не в тому, що люди схильні до відсутності моралі. Радше він доходить висновку, що покірність може спонукати добрих людей робити погані вчинки. Покірність, як і конформізм, грає дуже важливу позитивну роль у суспільстві, але ми можемо вчиняти жажливі речі, якщо наосліп піддаватимемося силі покірності. Такі висновки мають серйозні наслідки для лідерства та ієрархії в організаціях (Мілґрем, 1973 р.).

Варто зауважити, що лише невелика частина учасників експерименту без жодних сумнівів клацала перемикачами. Зазвичай особи, які брали участь у досліді, намагалися опиратися впливу авторитетних осіб. А проте, понад 50% учасників (учителі, як їх називають в експерименті) зрештою покарали учня потенційно смертельним, як вони думали, струмом (особливо вражає те, що більшість суб'єктів, як правило, продовжувало карати учня за допомогою розрядів струму ще вищої потужності навіть після того, як, на їхню думку, учень уже знепритомнів, що цілковито суперечило тій меті експерименту, про яку їм повідомляли). Тиск із боку авторитетних осіб має тенденцію переважати над компенсаційними силами всередині нас, і це стає очевидним, коли спостерігати за тим величезним дисонансом, який зазвичай відчувають учасники.

Одним із ключових чинників, що відіграють роль у поведінці учасників, є загальний психологічний механізм, який можна описати як «переведення стрілок», або

перекладання відповідальності на інших. Усвідомлення того, що відповідальність цілковито лежить на плечах авторитетної особи, може позбавити нас неприємного відчуття провини, що полегшить тим самим робити ті дії, про які ми б жалкували, якби в нас була можливість сісти й замислитися над своїми вчинками (широке й переконливе обговорення цієї теми див. у роботі Адендт 2006 року, у якій авторка, зокрема, розглядає нездатність Адольфа Айхмана брати на себе відповідальність за свої дії). Так само ми часто перекладаємо відповідальність на групи, кажучи собі, що «якщо всі так роблять, то чому я не можу?» Слід також підкреслити, що подібні психологічні механізми спрацьовують за певних обставин. У разі експерименту Мілгрема на учасників чинили значний тиск із боку авторитетної особи. Однак на них можна чинити тиск лише тому, що ми схильні йти за вказівками тих, кого вважаємо авторитетними особами. Психологічні чинники й фактори докільля діють разом, аби спричинити подібні результати.

Розмірковуючи про уникнення ситуацій, що схожі до тих, які можна було спостерігати в експерименті Мілгрема, ми маємо подумати про те, аби навчитися розпізнавати ситуації, за яких не варто піддаватися тиску авторитетних осіб, а також про зміну зовнішніх обставин і, скажімо, про врахування стилів лідерства, які менш схильні заохочувати до покірності за межами прийняттого.

Важливо обговорити ще одне пов'язане з цим явище – розмивання відповідальності, наприклад, коли суб'єкти схильні відчувати меншу відповідальність у разі потреби надати допомогу нужденним, якщо навколо присутні інші люди. Прийняття на себе відповідальності може бути важкою, а іноді й ризиковою справою, тому ми часто вважаємо за краще перекласти відповідальність на інших. Проте на проблему конформізму також вказує наявність випадків, коли за присутності інших ми схильні віддзеркалювати свою поведінку на поведінку інших, проте в разі, коли навколо присутній лише один потенційний помічник, таке віддзеркалення вже не є легкою справою. Так само було продемонстровано, що феномен розмивання відповідальності руйнується, коли хтось бере на себе ініціативу й допомагає. Феномен розмивання відповідальності є одним з основних механізмів, які пояснюють [ефект стороннього спостерігача](#) (Гарсія, 2002 р.). Справа, яка спонукає нас замислитися та яка дала початок дослідженню ефекту стороннього спостерігача, – це справа про вбивство [Кітті Дженовезе](#).

## Ситуаціонізм

Ще одна особливість, яка може істотно вплинути на нашу поведінку, часто спричиняючи її неетичність, – це ролі, які ми граємо за певних умов. Ілюстрацією цього може бути [Стенфордський тюремний експеримент](#). В експерименті 1971 року, який розглянуто у вправі 5 цього модуля, проводили дослідження психологічних ефектів суб'єктивної влади

й пов'язаних із нею зовнішніх або ситуаційних чинників. В експерименті брали участь студенти-волонтери, які обрали ролі охоронців та ув'язнених. Хоча цей психологічний експеримент був одним із найбільш суперечливих за всі часи, він призвів багатьох надзвичайно цікавих висновків. Згідно з ними можна виявити, якою мірою ситуаційні фактори можуть впливати на поведінку, зокрема якою мірою ролі, які ми граємо за певних умов, здатні впливати на те, як ми зрештою поведимося. Таке явище відоме як проблема ситуаціонізму.

Хоча цей експеримент нещодавно став об'єктом пильної уваги з боку засобів масової інформації, його результати узгоджуються з багатьма іншими експериментами, результати яких дістали широке визнання в науковій спільноті, а деякі з них навіть включено в цей модуль (вибіркова увага, конформізм, експеримент Соломона Аша, експеримент Мілгрема щодо покірності та ефект стороннього спостерігача). За [цим посиланням](#) можна проглянути репортаж із критикою експерименту, а [тут](#) можна знайти відповідь Зімбардо. Можливо, варто обговорити цю суперечку зі студентами. Навіть Зімбардо згоден із тим, що його експеримент неетичний, і справді, експеримент, м'яко кажучи, із наукового погляду не відповідає нормам, проте він міцно засів у головах багатьох людей, можливо, через те, що він показує, що вершина, на яку ми вибираємося у вічному намаганні опанувати майстерність життя, є завжди недосяжною, а наслідки втрати контролю над нашим життям можуть бути надзвичайно суттєвими. У цьому напрямку рухається багато передових розробок у сферах психології та суміжних дисциплін. Таким чином, хоча експеримент Зімбардо викликає сумніви з етичного та наукового поглядів, він прецінь чудово ілюструє особливості нашого життя, які, можливо, важко прийняти, але які ми повинні прийняти, якщо щиро прагнемо здійснити важку роботу із самовдосконалення у моральному сенсі.

Прагнення до конформізму, підкорення авторитету, перекладання відповідальності, зосередження надмірної уваги на певному завданні й втрата себе під час виконання своєї ролі послаблювали здатність учасників експерименту дистанціюватися від сил, які штовхали їх до вчинення діянь та змушували перетворюватися на безжальних охоронців або принижених і емоційно зламаних ув'язнених. Уніформа (світловідбивні сонцезахисні окуляри, кийки, кайданки й в'язнична роба), заміна імен на числа й справжніх імен на прізвиська, наприклад «Джон Уейн», допомогли учасникам забути, що вони перебувають в імітації тюремного середовища. Деякі вчені, передусім Джон М. Доріс (2002 р.), обстоюють думку, відповідно до якої експерименти, на кшталт цього, показують відсутність характерів у людей. За словами Доріса, якщо обставини грають вирішальну роль у впливі на нашу поведінку, то, отже, не характер мотивує людей діяти, а обставини. Однак така радикальна думка, безумовно, може викликати сумніви. Адже не всі охоронці поводитися однаково, і те ж саме можна сказати про ув'язнених. Насправді моделі

поведінки суттєво різнилися серед учасників, хоча всі вони так чи інакше перебували під сильним впливом певної ситуації.

Слід підкреслити, що конформізм відіграє надзвичайно важливу позитивну соціальну роль. Ситуаціонізм також важливий у позитивному сенсі. Наприклад, він дозволяє нам швидко пристосовуватися до ситуацій. Однак легкість, із якою ми пристосовуємося, має підводні камені, на які вказує Стенфордський тюремний експеримент. Варто зауважити, що це обговорення пов'язано з тими дебатами про вплив середовища й структури певної організації на етичну поведінку, які розглянуто в [модулі 8](#) із питань добродесності й етики (Поведінкова етика).

## Нечесність

Обговорювана вище тенденція перекладати відповідальність на групи також може призвести до нечесної поведінки. Легко вкрасти трохи, якщо всі це роблять, негативні наслідки крадіжки мінімальні, особливо якщо ми можемо розповісти собі казочку про те, що ми добрі й чесні люди, і водночас красти. Однак, з огляду на коригувальний коефіцієнт, справжня ціна невеликої крадіжки, якщо ми й далі вважаємо себе доброю чесною людиною, полягає в тому, що ми в підсумку спотворюємо призми, крізь які дивимося на світ і, що, імовірно, найбільш важливо, на самих себе.

У своїй книзі *«Чесно про (не)чесність»* ([The \(Honest\) Truth About Dishonesty](#)) Ден Аріелі (2012 р.) визначає дисонанс між бажанням бути добрим і бажанням мати об'єкти своїх бажань. Цей дисонанс пояснює, що далеко не всі люди стануть закоренілими шахраями. Дисонанс також пояснює той факт, що багато з нас – маленькі дурисвіти, оскільки цей дисонанс змушує нас бачити світ і себе через спотворену призму та жити як маленькі дурисвіти. Інакше кажучи, нечесність є скрізь, але майже завжди тримається певних рамок. Автор так само пояснює, чому в деяких випадках маленькі дурисвіти стають великими, чому серія незначних спокус спонукає деяких перейти на інший бік і стати великими дурисвітами, піддаючись спокусі. За типових обставин прагнення виглядати добре у власних очах не цілковито пригнічується нашими раціоналізаторськими тенденціями, але трапляється, що таке пригнічення все ж має силу.

У таких випадках «рішення» розпочати боротьбу, що породжує дисонанс, між бажанням виглядати етично у власних очах і отримати те, що ми хочемо, полягає в раціоналізації, згідно з якою добре з морального погляду збігається з нашою потребою задовольнити бажання незаконним шляхом. Ден Аріелі називає такий механізм ефектом «якого біса» (what the hell effect). Побачити потішну ілюстрацію ефекту в дії можна за цим [посиланням](#). У наведеній ілюстрації боротьба ведеться між розсудливим, а не етичним «обов'язком»



(не їжте торт, адже він не ваш, або тому, що він шкідливий для вас, або з якоїсь іншої причини), і сильним бажанням наїстися апетитного торта удосталь.

Аріелі передбачає, що для зниження рівня злочинності нам необхідно змінити структуру стимулювання, створити соціальні умови, за яких конфлікти інтересів, які породжують дисонанс, зведені до мінімуму, що своєю чергою допомагатиме нейтралізувати ефект наших раціоналізаторських тенденцій. Книга Аріелі та перераховані вище питання є основною темою вправи цього модуля, яку слід виконати перед заняттям.

Той факт, що нам подобається добре виглядати у власних очах, є позитивним моментом. Таке прагнення підкреслює, наскільки важлива для нас етика, і, як правило, певною мірою обмежує погану поведінку. Однак воно також може бути спотворене нашою потребою в раціоналізації, яка захищає нас від психологічного дискомфорту. Зазвичай це добре, що в нас є бажання, які, на нашу думку, принесуть нам користь. Однак етичні обов'язки й бажання в поєднанні із захисною роботою раціоналізації також можуть спотворювально позначатися на нашому житті, що, зокрема, вивчав Аріелі.

## Прикінцеві зауваження

У цьому модулі підкреслюється важливість відповідальності за своє життя для дотримання етичних норм. Не брати на себе відповідальності означає дозволити внутрішнім і зовнішнім механізмам керувати нашим життям до неприйнятної ступеня, скажімо, коли група підштовхує кого-небудь до скоєння огидних вчинків і ця людина, імовірно, лише пізніше зрозуміє, якою мірою вона зрадила свої вкорінені цінності, дозволяючи природній схильності до конформізму взяти верх над собою.

Важливо підкреслити, наскільки поширені етичні помилки, як і те, наскільки наша здатність брати на себе відповідальність за своє життя знижується через етичні помилки, які обговорюються в цьому модулі. Можна використовувати цей модуль як заклик до етичного вдосконалення – процесу, який вимагає від студентів відданої роботи, спрямованої на боротьбу з розбещувальними тенденціями багатьох механізмів, які зазвичай є нашими вірними помічниками.

## Список літератури

Арендт, Ганна (Arendt, Hannah) (2006 р.). *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil* (Айхман у Єрусалимі: доповідь про банальність зла). Лондон: Penguin (уперше опубліковано 1963 року).

Аріелі, Ден (Ariely, Dan) (2012 р.). *The (Honest) Truth About Dishonesty: How We Lie to Everyone – Especially Ourselves* (Чесно про (не)чесність: як ми брешемо всім, зокрема собі). Лондон: HarperCollins Publishers.

Баумейстер, Рой Р. (Baumeister, Roy R.) (1999 р.). *Evil: Inside Human Violence and Cruelty* (Зло: усередині людського насильства й жорстокості). Нью-Йорк: Henry Holt and Company.

Блум, Пол (Bloom, Paul) (2013 р.). *The Origins of Good and Evil* (Витоки добра й зла). Лондон: Random House.

Біко, Стів (Biko, Steve) (1987 р.). *I Write What I Like* (Я пишу те, що мені подобається). Оксфорд: Heinemann.

Камю, Альбер (Camus, Albert) (2013 р.). *The Rebel* (Бунтівна людина). Лондон: Penguin (уперше опубліковано 1951 року).

Доріс, Джон М. (Doris, John M) (2002 р.). *Lack of Character: Personality and Moral Behavior* (Відсутність характеру: особистість і моральна поведінка). Кембридж: Cambridge University Press.

Фанон, Франц (Fanon, Frantz) (2008 р.). *Black Skin, White Masks* (Чорна шкіра, білі маски). Лондон: Pluto (уперше опубліковано 1950 року).

Франклін, Бенджамін (Franklin, Benjamin) (1962 р.). *Autobiography of Benjamin Franklin* (Автобіографія Бенджаміна Франкліна). Нью-Йорк: MacMillan (уперше опубліковано 1791 року).

Гарсія, Стівен М. (Garcia, Stephen M.) та інші (2002 р.). Crowded minds: the implicit bystander effect (Переповнені розуми: неявний ефект стороннього спостерігача). *Journal of Personality and Social Psychology*, т. 83, № 4.

Галлі, Філіп (Hallie, Philip) (1998 р.). *Tales of Good and Evil, Help and Harm* (Казки про добро й зло, допомогу й шкоду) Нью-Йорк: Harper Perennial.

Міджлі, Мері (Midgley, Mary) (2001 p.). *Wickedness: A Philosophical Essay* (Нечестивість: філософський нарис). Лондон: Routledge.

Мілґрем, Стенлі (Milgram, Stanley) (1973 p.). The perils of obedience (Небезпеки покірності). *Harper's*, т. 247, № 1483.

Швіцгебель, Ерік (Schwitzgebel, Eric) і Джошуа Руст (Joshua Rust) (2013 p.). The moral behavior of ethics professors: relationships among self-reported behavior, expressed normative attitude, and directly observed behavior (Моральна поведінка професорів з етики: взаємозв'язок між поведінкою за власною оцінкою, вираженим нормативним ставленням і безпосередньо спостережуваною поведінкою). *Philosophical Psychology*, т. 27, № 3.

Серені, Гітта (Sereny, Gitta) (1974 p.). *Into That Darkness: From Mercy Killings to Mass Murder* (Шлях у темряву: від убивств із милосердя до масових убивств). Лондон: Pimlico.

Тавріс, Керолл (Tavris, Carroll) і Елліот Аронсон (Elliot Aronson) (2015 p.). *Mistakes Were Made (But Not by Me): Why We Justify Foolish Beliefs, Bad Decisions, and Hurtful Acts* (Помилки було вчинено (але це не я): чому ми виправдуємо дурні переконання, погані рішення й шкідливі вчинки). Нью-Йорк: Houghton Mifflin Harcourt.

Вітгенштайн, Людвіг (Wittgenstein, Ludwig) (2014 p.) *Lectures on Ethics* (Лекції з етики). Гобокен, Нью-Джерсі: John Wiley & Sons. (уперше лекції було прочитано 1929 року).

## Вправи

У цьому розділі містяться пропозиції щодо навчальних вправ під час занять, тоді як ті завдання для виконання після занять, які надано для оцінки розуміння модуля студентами, наведено в окремому розділі.

Подані далі шість вправ розроблено з метою надати студентам осмислене розуміння психологічних механізмів, яким присвячено пропонований модуль. Вправи достатньо інтерактивні та доповнюють одна одну. Модуль бажано викладати, використовуючи ці інтерактивні вправи, а читанню лекції варто приділити значно менше часу. Лекторів переважно пропонують представити матеріал і висвітлити ключові теми, а потім фасилітувати обговорення між студентами. Кожна вправа починається з короткого

відеокліпу, який можна використовувати для заохочення до дискусій про механізми й сили, що спонукають людей діяти в такий спосіб, якого вони б не обрали, якби цілковито усвідомлювали свої дії. Вибрані відео не вимагають попередніх знань із відповідних тем.

Аби досягти максимальної ефективності в дискусіях, лектор може спонукати студентів наводити приклади з власного життя, які ілюструватимуть як позитивну, так і негативну роль відповідних психологічних механізмів у нашому житті. Студентів варто заохочувати до обговорення того, яким чином ці механізми можуть вплинути на їхню етичну спрямованість загалом і в конкретних випадках зокрема. У який спосіб можливо уникнути негативного впливу цих механізмів? Що може зробити кожен із нас, аби такі сили працювали на нашу користь?

Вправи в цьому розділі найбільш доречні для тих груп студентів, у яких навчається до 50 осіб та в межах яких студентів можна легко розділити на невеликі підгрупи для обговорення окремих прикладів або виконання вправ, після чого представники таких груп зможуть надати відповідь усій групі. Хоча застосовувати подібну структуру із формування малих підгруп вдасться й у великих групах, які складаються з декількох сотень студентів, таке завдання є досить складним і лектор, можливо, вирішить адаптувати методи роботи в групах, аби забезпечити достатньо часу для групових обговорень, а також для надання відповіді всій групі. Найпростіший спосіб розв'язати проблему обговорення в малих групах у великій групі – запропонувати студентам обговорити питання з чотирма або п'ятьма іншими студентами, які сидять поруч. З огляду на обмеження в часі, не всі підгрупи зможуть надати свою відповідь по завершенню кожної вправи. Лекторові рекомендують довільно обирати ту чи іншу групу та водночас подбати про те, аби всі групи отримали можливість надати відповідь хоча б один раз під час заняття. Якщо дозволяє час, лектор може організувати загальне обговорення після того, як кожна підгрупа надасть свою відповідь.

За змоги, усім студентам варто надати шанс на участь в обговоренні. Якщо в групі до 20 студентів, лектор може організувати обговорення з усією групою. У великих групах лектор може розділити студентів на дискусійні підгрупи після подання матеріалу для обговорення, а потім запропонувати кожній підгрупі призначити доповідача, який передаватиме короткий зміст групового обговорення всій групі після перегрупування студентів. У групах, які охоплюють 20 або й менше студентів, останні п'ять хвилин кожної вправи можна присвятити узагальненню зроблених висновків, особливо щодо того, як обговорювані питання відгукуються в житті кожного студента групи. У великих групах, розділених на підгрупи, останні десять хвилин можна залишити на обговорення результатів кожної підгрупи або деяких із них.

Усі вправи підходять як для осіб, що завершили заклад вищої освіти, так і для студентів. Однак оскільки попередні знання й практичні навички студентів, пов'язані із цими питаннями, дуже різняться, рішення про доцільність виконання вправ мають ґрунтуватися на освітньому та соціальному контексті, який стосується студентів.

## Вправа для виконання перед заняттям: розуміння нечесності

Запропонуйте студентам переглянути [відеоролик RSA Animate](#) про книгу Дена Аріелі *«Чесно про (не)чесність»*. Після перегляду фільму попросіть їх поміркувати, чому нечесність панує скрізь, але майже завжди тримається певних меж? Інакше кажучи, чому у світі так багато маленьких дурисвітів і дуже мало великих шахраїв?

### *Рекомендації для лектора*

Як було пояснено у вступній частині цього модуля, Ден Аріелі визначає дисонанс між бажанням бути добрим і бажанням мати об'єкт нашого бажання. Цей дисонанс допомагає пояснити, чому деякі люди вчиняють злочини. Проте легко вкрати трохи, якщо всі це роблять, якщо наслідки для інших мінімальні, якщо негативні наслідки крадіжки мінімальні й особливо якщо ми можемо розповісти собі казочку про те, що ми добрі й чесні люди, і водночас красти. Дійсно, справжня ціна невеликої крадіжки, якщо ми й далі вважаємо себе доброю чесною людиною, полягає в тому, що ми в підсумку спотворюємо призви, крізь які дивимося на світ і, що, імовірно, найбільш важливо, на самих себе.

За наявності часу, викладачі можуть провести цю вправу під час заняття. У такому разі після перегляду відео лектор може обговорити зі студентами ключові аспекти дослідження Аріелі й розглянути приклади маленьких дурисвітів, про які згадує Аріелі. За такого обговорення варто згадати ефект «якого біса», що дозволяє маленьким шахраям перетворитися на безсоромних злочинців. Студентам можна поставити такі питання:

- Що таке ефект «якого біса» і як він працює?
- Що говорить Аріелі про католицьке віросповідання і чому воно може зменшити нечесність?
- Чому ми схильні красти лише трохи?
- Що ми можемо зробити, аби знизити рівень злочинності? На думку Аріелі, нам варто змінити структуру стимулювання.

- Якщо структури стимулювання є центральним аспектом зміни способу життя людей, то як тоді коментувати ідею про те, що ми можемо бути рушійною силою свого життя? Перше, що спадає на думку, це те, що ми зовсім не вільні в цьому сенсі. Але чи це насправді так? Подібні експерименти доводять, що ми вільні тільки в певному обмеженому сенсі, але з цього не випливає, що ми взагалі не вільні. Пам'ятайте, що не всі однаково реагують на тиск зовнішніх обставин.
- Якщо цю вправу проводити після обговорення Стенфордського тюремного експерименту, варто запитати студентів, як проблема структур стимулювання пов'язана зі Стенфордським тюремним експериментом.
- Якщо цю вправу проводити після обговорення експерименту «Добрий самаритянин», важливо запитати студентів, чи немає суперечності між висновками Аріелі та результатами експерименту «Добрий самаритянин». Зосередьтеся, зокрема, на ідеї почати з чистого аркуша.

## Вправа 1. Нездатність бачити те, що відбувається прямо перед очима

Запропонуйте студентам переглянути кліп [«Люзія марної праці»](#) та попросіть їх підрахувати, скільки разів гравці в білому передали м'яч. Не слід казати студентам, чого їм очікувати, аби не зіпсувати процесу виконання вправи. Після того, як студенти завершать підрахунок передач м'яча, фасилітуйте обговорення механізму вибіркової уваги і його схильності спричиняти неетичну поведінку.

### *Рекомендації для лектора*

Обговорення варто починати з пояснення студентам експерименту, зокрема з їхнього розуміння вибіркової уваги. Надалі лектор може поставити такі питання:

- Чому ми зосереджуємо свою увагу на одних речах замість інших?
- Що може вплинути на нашу здатність бачити або належно бачити те, що відбувається прямо перед очима?
- У який спосіб вибіркова увага відіграє позитивну й негативну роль у нашому житті? Варто розглянути окремі приклади з власного життя.
- Дійсно, вибіркова увага повинна здебільшого виконувати свою роботу непомітно, проте іноді це, можливо, й не найкращий варіант (розгляньте вибіркову увагу з огляду на фанатизм). Що можна зробити, аби впевнитися в тому, що ми бачимо саме те, що слід бачити за певних обставин? Розгляньте приклади з власного життя.

- Що феномен вибіркової уваги говорить про нашу здатність брати на себе відповідальність за своє життя?
- У який спосіб ми можемо уникнути негативного впливу феномена вибіркової уваги?

У відео «Ілюзія марної праці» продемонстровано, у яких обсягах вибіркова увага може впливати на нас. Таким чином, ця вправа є гарним введенням в обговорення цього механізму і його здатності спричинити неетичну поведінку. У конкретному випадку, як-от «Ілюзія марної праці», ми можемо прогавити появу горили, оскільки дуже зайняті підрахунком передач м'яча. Таке завдання з підрахунку не дозволяє нам помітити дрібниць, які постають прямо перед нашими очима. З огляду на пояснення в розділі «Ключові питання» цього модуля, вибіркова увага встановлює ієрархію релевантності. Своєю чергою, така ієрархія перетворюється на ієрархію цінностей (*це важливіше за інше*), а вона може не узгоджуватися із тим, що ми дійсно цінуємо. Наприклад, більшості з нас, напевно, хотілося б побачити горилю і нас охоплює певне відчуття розчарування, оскільки ми її прогавили через механізм вибіркової уваги, який не дозволив нам помітити очевидного. Імовірно, ми дивилися на горилю, адже насправді більшість учасників експерименту робили це, проте ми її не зауважили. Важливо відзначити, що вибіркова увага не є таким механізмом, який ми повністю контролюємо. Він працює зазвичай у фоновому режимі й виконує роботу замість нас без нашого відома, якщо звісно ми не докладаємо зусиль для спостереження за його роботою.

За наявності часу, запропонуйте студентам переглянути короткий [відеоролик](#), у якому Деніел Саймонс підкреслює позитивну роль вибіркової уваги та зауважує, що аби побачити щось, потрібно зосередити на цьому свою увагу.

Цікавою роботою про «Ілюзію марної праці», яку можна обговорити зі студентами, є [«Оманливість очевидності»](#) (The fallacy of obviousness), яку написав Теппо Фелін та яка була опублікована в журналі «Аеон» 5 липня 2018 року.

У разі потреби можна використовувати додаткові відеокліпи для демонстрації механізму вибіркової уваги, а саме тест «Місячна хода ведмедя» (Moonwalking Bear Test, див. [ТУТ](#)) і тест на уважність «Детективний роман» (Whodunnit Awareness Test, див. [ТУТ](#)).

## Вправа 2. Експеримент «Добрий самаритянин»

Покажіть студентам [цей](#) короткий відеоролик про знаменитий експеримент «Добрий самаритянин», який провели Дж. М. Дарлі та Ч. Д. Бетсон. Запропонуйте студентам

пояснити експеримент і пов'язати його з феноменом вибіркової уваги та психологічної дистанції.

### *Рекомендації для лектора*

Експеримент «Добрий самаритянин» зображує основну особливість нашого життя — здатність звертати увагу на одні речі й не помічати інших. Хоча така особливість, *на перший погляд*, може здаватися не надто актуальною для розуміння самих себе як етичних суб'єктів, експеримент Дарлі та Бетсона демонструє, якою мірою постійний поспіх здатен приховати від нас ті речі, які відбуваються прямо перед очима, проте ми їх не помічаємо, адже занадто поспішаємо на зустріч. Після перегляду відеоролика варто обговорити зі студентами феномен психологічної дистанції – черговий механізм, який може змусити нас проґавити важливість етично значущих речей. Скажімо, фізична дистанція між сторонами, які атакують одна одну, емоційно віддаляє їх від події, а отже, не дозволяє їм зрозуміти всю значущість їхніх учинків. Подібним чином страждання далеких незнайомих зазвичай вражають нас значного менше, ніж страждання близьких людей або тих, із ким ми можемо легко встановити зв'язок.

Надалі фасилітуйте обговорення нашої здатності звертати увагу на одні речі й не помічати інших, а також потенційного впливу цього механізму на етичну поведінку. Можна поставити такі запитання:

- З огляду на негативний вплив постійного поспіху на наше ставлення до інших і поведінку, як можна прокоментувати ідею про те, що етичність значною мірою передбачає дотримання правил поведінки? Зверніть увагу, що учасниками експерименту були студенти-теологи, тобто нібито глибокі прихильники етичного способу життя.
- Чи хотіли б ви бути такою особою, яка зупиняється, аби надати допомогу?
- Якщо так, що, на вашу думку, варто зробити, аби уникнути спотворювального впливу зовнішніх чинників, як-от поспіху?
- У яких випадках ви помічали вплив психологічної дистанції у вашому житті? Наведіть приклади того, як вона допомагала вам і як може перешкоджати вашій здатності жити так, як ви вважаєте за потрібне.
- Розгляньте, скажімо, суперечності між турботою про найближчих вам людей і прихильністю до справедливості. Турбота вимагає близькості із тими, про кого ми піклуємося, і нашої готовності іноді навіть діяти несправедливо заради них (скажімо, несправедливо розподіляти свій час і ресурси), тоді як справедливість вимагає неупередженості (чесності). У певному сенсі турбота є проявом протекціонізму і в такому світлі суперечить вимогам справедливості. Як можна вирішити цю суперечність? Занадто просто сказати, що нам потрібно покласти



край турботі або справедливості. Обидва аспекти грають важливу роль у нашому житті, один – переважно в приватній сфері, а інший – переважно в суспільній сфері. Варто зауважити, що ця суперечність залежить від феномена психологічної дистанції, оскільки турбота залежить від того факту, що я більше, набагато більше, піклуюся про близьких, аніж про більшість.

- Що цей експеримент говорить про нашу здатність брати на себе відповідальність за своє життя?

Гарним прикладом для глибокого пізнання суперечності між турботою і справедливістю може стати варіація [проблеми вагонетки](#). За наявності часу, запропонуйте студентам уявити їхні дії у тому разі, якби їм довелося вибирати між вбивством кількох незнайомих або однієї коханої людини. Як варіант, розгляньте згаданий вище випадок, за якого мати вичерпала всі інші можливості та змушена вкрати життєво важливі ліки, які врятовують життя її хворої доньки.

### Вправа 3. Експеримент Аша щодо конформізму

Якщо є змога, можна відтворити експеримент із виявлення конформізму; в іншому випадку доцільно запропонувати студентам переглянути відео, у якому описано [впливовий експеримент Соломона Аша \(Solomon Asch\)](#).

Як пояснено в розділі «Ключові питання», експеримент Аша свідчить про те, що ми або схильні йти за групою, адже не хочемо розхитувати човна (нормативний конформізм), або щиро бачимо речі не такими, якими вони є насправді, через тиск із боку групи (інформаційний конформізм). Він також демонструє нам, як можна зруйнувати тягу до відповідності завдяки присутності партнера, який надає правильні відповіді на питання щодо довжини лінії. Також можна побачити, як письмові, а не усні відповіді радикально змінюють результати експерименту.

#### *Рекомендації для лектора*

За змоги, студентам також буде корисно розіграти експеримент Аша. Лектор може грати роль Соломона Аша (Solomon Asch), а група студентів – стати підставними особами експерименту або суб'єктами експерименту. Студентам рекомендують записувати, наскільки їм складно залишатися чесними перед свідченнями своїх органів чуттів або, як правило, чесно розповідати про те, що вони бачать. Запитайте студентів, які етично важливі уроки можна засвоїти з цього експерименту. У який спосіб вони, скажімо, можуть уникнути тяги до відповідності, коли це є необхідним? Зверніть увагу на окремі приклади,

які навели студенти, приділяючи особливу увагу їхнім відчуттям у ті моменти, коли вони відмовлялися погоджуватися з іншими.

До запитань, які допоможуть студентам обговорити ці проблеми, можна включити такі:

- Яка роль є для вас ближчою по духу: того, хто чинить опір тиску з боку групи, або того, хто цього не робить? Обґрунтуйте свою відповідь.
- Ким би ви хотіли бути: особою, яка обирає конформізм, адже не хоче розхитувати човна, або особою, яка відверто збита з пантелику відповідями інших учасників? Обґрунтуйте свою відповідь.
- Чому наявність партнера, на вашу думку, допомагає учасникам правильно відповідати на питання?
- Чому написання відповідей замість їх публічного оголошення, на вашу думку, допомагає учасникам уникнути тяги до конформізму?
- Як примус до конформізму може призвести до неетичних дій? Обґрунтуйте відповідь конкретними прикладами, бажано з власного життя.
- Про що свідчить експеримент Аша щодо нашої психологічної свободи? Виникає спокуса думати, що в цьому сенсі ми зовсім не вільні. Подібні експерименти доводять, що ми вільні тільки у вузькому сенсі, але з цього не випливає, що ми взагалі не вільні. Пам'ятайте, що не всі однаково реагують на тиск зовнішніх обставин.
- Які стратегії ми можемо придумати, аби уникнути конформізму, коли наше зважене судження означало б відмову погоджуватися з усіма?

## Вправа 4. Експеримент Мілґрема щодо покiрності

Покажіть студентам відео про суперечливий [експеримент Стенлі Мілґрема \(Stanley Milgram\)](#) щодо покiрності. Після перегляду відео попросіть студентів пояснити експеримент Мілґрема.

Згідно з поясненням у розділі «Ключові питання», експеримент Мілґрема свідчить про те, що люди дуже схильні дотримуватися вказівок авторитетних осіб, навіть тоді, коли дотримання інструкцій авторитетних осіб може бути надзвичайно шкідливим, навіть смертельним. Висновок Мілґрема полягає не в тому, що люди схильні до моральної безпринципності. Радше він доходить висновку, що покiрність може спонукати ідеально добрих людей робити погані вчинки.

### Рекомендації для лектора

Із метою фасилітувати обговорення феноменів покірності, розмивання відповідальності та ефекту стороннього спостерігача, розгляньте можливість поставити студентам такі запитання:

- Що б ви робили на місці «вчителя»?
- Яких заходів можна вжити, аби прагнення підкорятися наказам авторитетних осіб не підривало нашої здатності діяти відповідно до нашого здорового глузду?
- Поміркуйте про ті моменти у вашому житті, коли ідеї, отримані з експерименту Мілґрема, проявлялися в реальних ситуаціях.
- Чи перекладали ви коли-небудь відповідальність за свої дії на групу або авторитетну особу? Проілюструйте прикладами.
- Що б, на вашу думку, сталося, якби учні перебували в одній кімнаті з учителем? Що б сталося, якби удари струмом здійснювали вручну, а не опосередковано через перемикач? Тут простежується натяк на механізм психологічної дистанції.
- Яких заходів ви можете вжити, аби уникнути впливу авторитету в тому разі, коли авторитетна особа вимагає від вас того, що, на вашу думку, є неправильним?
- Як феномен розмивання відповідальності пов'язаний з експериментом Аша щодо конформізму й експериментом «Добрий самаритянин»? Розгляньте окремі приклади руйнування конформізму.
- Що експеримент Мілґрема говорить про нашу здатність брати на себе відповідальність за своє життя? Пам'ятайте, що не всі однаково реагують на тиск зовнішніх обставин. Розгляньте тих, хто в певний момент відмовився дотримуватися вказівок авторитетної особи.
- Чи вважаєте ви цей експеримент сумнівним з етичного погляду? Якщо так, поясніть чому? Див. відповідне обговорення [тут](#) (перейдіть до розділу «Етичні питання» наприкінці статті).

## Вправа 5. Стенфордський тюремний експеримент

### Зімбардо

Студентам варто показати коротке відео суперечливого [Стенфордського тюремного експерименту](#), який демонструє проблему ситуаціонізму, тобто те, як зовнішні обставини здатні впливати на поведінку. Детальне обговорення цієї проблеми міститься в розділі «Ключові питання» цього модуля.

### Рекомендації для лектора

Попросіть студентів пояснити експеримент, наголошуючи на певних механізмах, які змушували охоронців та ув'язнених виконувати свої ролі. Використовуючи подані далі питання, фасилітуйте обговорення зі студентами:

- У чому полягає різниця в поведінці ув'язнених і охоронців?
- Які особливості довкілля штовхали ув'язнених та охоронців діяти в такий спосіб?
- У контексті цього експерименту до яких висновків можна дійти щодо вашого власного життя? Наведіть конкретні приклади з вашого життя.
- Які конструктивні особливості вашого середовища, на вашу думку, мали істотний вплив на вашу поведінку?
- Що цей експеримент говорить про нашу здатність брати на себе відповідальність за власне життя, про особливості такої здатності та способи її зберегти?
- З огляду на цей експеримент, до яких висновків (якщо вони є) можна дійти щодо відносин між суспільством і особистістю?
- Як нам варто жити, аби не стати жертвою умов, аналогічних тим, які можна було спостерігати в Стенфордському тюремному експерименті?
- Обговоріть роздуми Джона Уейна про його поведінку як охоронця. Поєднайте свої висновки з конкретними прикладами із власного життя.
- Поміркуйте, наскільки «збудженими» стають люди під час перегляду будь-якого спортивного матчу або за інших обставин, скажімо, на вечірці чи святі. Якою мірою змінилася ваша поведінка і ваш внутрішній світ у такому середовищі й чим, на вашу думку, пояснюються ці відмінності?
- Відповідно до ваших спостережень, якою мірою змінюється ваша поведінка, коли навколо вас змінюються обставини? Спробуйте визначити причини таких змін. Одним із факторів може виявитися страх, що від тебе відвернуться або навіть зганьблять, але іноді виникають й інші фактори, які мало стосуються цього обговорення й здатні навіть підсвідомо впливати на нашу поведінку. Наскільки, скажімо, одяг (включно з сонцезахисними окулярами) впливає на ваше ставлення до себе?

За змоги, приділіть деякий час обговоренню питання про (не)етичність цього експерименту. Дискусію можна фасилітувати, поставивши таке запитання:

Уже після проведення експерименту Зімбардо визнає, що такий дослід з етичного погляду викликає багато запитань, хоча жоден з учасників не постраждав у довготерміновій перспективі, і зрозуміло, що цей експеримент не можна відтворити сьогодні. Які ваші думки стосовно цього? За наявності часу, обговоріть розбіжність поглядів на експеримент, описану вище.

# Пропонована структура заняття

У цьому розділі містяться рекомендації щодо послідовності й часу проведення навчання, які розраховано для досягнення цілей навчання під час тригодинного заняття. Лектор може вирішити не використовувати наведених нижче сегментів або скоротити деякі з них, щоб приділити більше часу іншим елементам, включно з вступною частиною, вправами на знайомство, висновками або короткими перервами. Структура також може бути адаптована для проведення коротших або довших занять, з огляду на те, що тривалість занять неоднакова в різних країнах.

Проведення тригодинного заняття передбачає застосування інтерактивного й захоплюючого підходу, а лекторам варто робити свій творчий внесок, спираючись на власні знання про місцеві практики, вірування й особливості. Було б ідеально, коли б вдалося зосередити увагу студентів на конкретних аспектах їхнього життя у світлі матеріалу, наданого на початку кожної вправи, з особливим наголосом на стратегіях, які вони можуть придумати, аби уникнути пасток, які є невіддільною частиною людського життя. Модуль спрямований на те, аби наштовхнути студентів на роздуми про своє життя у світлі наданого матеріалу, а отже, потрібно забезпечити студентів платформою для обміну ідеями та досвідом із метою спільного осмислення матеріалу.

## Вступ (10 хв)

- Лектор надає короткий огляд модуля, пояснюючи його підхід і підґрунтя, звертаючи особливу увагу на амбівалентний характер обговорюваних особливостей, властивих нам (як-от вибіркова увага, конформізм, влада, яку мають над нами авторитетні особи, певні обставини, які підштовхують нас діяти у такий спосіб, а не інакший, та роль добрих і поганих режимів стимулювання).

## Вправа 1. Нездатність бачити те, що відбувається прямо перед очима (20 хв)

- Лектор демонструє відеоматеріал, надає короткий вступ до обговорюваних питань, а потім фасилітує інтерактивне обговорення.

## Вправа 2. Експеримент Дарлі і Бетсона «Добрий самаритянин» (30 хв)

- Лектор демонструє відеоматеріал, надає короткий вступ до обговорюваних питань, а потім фасилітує інтерактивне обговорення.

Вступну частину і вправи 1 і 2 варто виконувати протягом однієї години, оскільки завдання добре узгоджуються поміж собою. У вправі 1 підкреслено роль вибіркової уваги, як позитивну, так і негативну, а вправа 2 переносить проблему вибіркової уваги у сферу

моралі. Вправи 1 і 2 також ознайомлюють студентів із ключовими темами, які необхідно з'ясувати в межах цього модуля: якою мірою етична поведінка залежить від розуміння того, як наші основні психологічні особливості взаємодіють з умовами довкілля (передача м'яча або поспіх) та у який спосіб такі психологічні особливості можуть спотворити нашу здатність правильно розуміти, що насправді є етично значущим, на наш зважений погляд.

#### Вправа 3. Експеримент Аша щодо конформізму (45 хв)

- Лекторів рекомендують або показати студентам відеоматеріал, або взяти на себе роль Соломона Аша й відтворити експеримент зі студентами (деяких студентів необхідно заздалегідь проінструктувати).
- Лектор надає короткий вступ до обговорюваних питань, а потім фасилітує інтерактивне обговорення.

#### Вправа 4 або 5 (60 хв)

- Вправа 4. Експеримент Мілґрема щодо покірності – Лектор демонструє відеоматеріал, надає короткий вступ до обговорюваних питань, а потім фасилітує інтерактивне обговорення.
- Вправа 5. Стенфордський тюремний експеримент Зімбардо – Лектор демонструє відеоматеріал, надає короткий вступ до обговорюваних питань, а потім фасилітує інтерактивне обговорення.

Вправу 3 і вправу 4 (або вправу 5) потрібно виконувати одну за одною упродовж однієї години, оскільки експеримент Аша дійсно непохитно та дещо безтурботно ілюструє проблему конформізму, тоді як експеримент Мілґрема і Зімбардо пірнає в темряву схилення перед авторитетом. Вправи 4 і 5 висвітлюють багато з раніше обговорюваних питань і наголошують на тому, якою мірою взаємозв'язок між психологічними механізмами й зовнішніми обставинами (імітація в'язниці або структури стимулювання) впливає на схильності людей до певних дій.

#### Висновки (15 хв)

- Підсумовуючи, варто підкреслити, що механізми, які є нашими вірними помічниками, також можуть зіграти з нами злий жарт. Обговоріть зі студентами модуль загалом, зосередивши увагу на стратегіях уникнення шкідливого впливу наших внутрішніх сил, який такі сили здійснюють без нашого відома, особливо в процесі реагування на руйнівний тиск довкілля. Зверніть увагу також на взаємозв'язок між прийняттям відповідальності за своє життя й етичним способом життя.

# Рекомендовані матеріали для ЧИТАННЯ

У цьому розділі представлено перелік матеріалів із відкритим доступом (у більшості випадків), які лектор може запропонувати студентам для ознайомлення перед відвідуванням заняття з цього модуля. Ці матеріали можна взяти за основу під час підготовки більш тривалого курсу з цієї теми.

Тавріс, Керолл (Tavris, Caroll) і Елліот Аронсон (Elliot Aronson) (2015 р.). *Mistakes Were Made (But Not by Me): Why We Justify Foolish Beliefs, Bad Decisions, and Hurtful Acts* (Помилки було вчинено (але це не я): чому ми виправдуємо дурні переконання, погані рішення й шкідливі вчинки). Нью-Йорк: Houghton Mifflin Harcourt. \*Ця книга пояснює основні моральні провали, апелюючи до когнітивного дисонансу й підтверджувального упередження. Пропонується зосередити увагу на главах 1 і 2. Якщо цієї книги немає, то, як альтернатива, можна ознайомитися зі статтями Еплі та Гіловіч, вказаними нижче. На додаток до цього матеріалу, варто переглянути лекцію Тавріс за [посиланням](#). Крім того, Джулія Галеф (Julia Galef) проводить [лекцію](#) на тему мотивованого міркування (міркування, засноване на підтверджувальному упередженні).

Еплі, Ніколас (Epley, Nicholas) і Томас Гіловіч (Thomas Gilovich) (2016 р.). «The Mechanics of Motivated Reasoning» (Механіка мотивованого міркування). *Journal of Economic Perspectives*, т. 30, № 3, стор. 133–140. З цими матеріалами варто ознайомитися в тому разі, якщо немає книги Тавріс і Аронсона.

Аріелі, Ден (Ariely, Dan) (2012 р.). *The (Honest) Truth About Dishonesty: How We Lie to Everyone—Especially Ourselves* (Чесно про (не)чесність: як ми брешемо всім, зокрема собі). Лондон: HarperCollins Publishers. \*Ця книга досліджує, як і чому виникає нечесність. Міркування автора ґрунтуються на результатах психологічних експериментів. Пропонується зосередити увагу на главах 1, 2 (окрім 2B) і 10. Якщо цієї книги не вдається знайти, можна прочитати альтернативний матеріал, доступний [тут](#). Документальний фільм [«\(Не\)чесність: вся правда про брехню»](#) ((Dis)honesty: The Truth About Lies) є гарним доповненням до матеріалу.

Рорті, Амелі Оксенберг (Rorty, Amélie Oksenberg) (2001 р.) How to harden your heart: six easy ways to become corrupt (Як загартувати своє серце: шість простих способів стати аморальним). *The Many Faces of Evil: Historical Perspectives* (Багатогранність зла: історичні перспективи). Амелі Оксенберг Рорті (Amélie Oksenberg Rorty), ред. Лондон: Routledge. \*У

цій статті показано, як діють основні психологічні механізми, які штовхають людей до непорядних вчинків, змушуючи робити те, що суперечить здоровому глузду. Дещо інший погляд на міркування Рорті можна знайти в опублікованій у відкритому доступі статті «*Corruption in the Context of Moral Tradeoffs*» (Розбещення в контексті моральних компромісів), авторами якої є Джеймс Дунган (James Dungan), Адам Вейц (Adam Waytz) і Ліана Янг (Liane Young) і з якою можна ознайомитися [тут](#).

## Матеріали для поглибленого вивчення

Матеріали, подані нижче, рекомендовано для читання студентам, зацікавленим у більш докладному вивченні тем цього модуля, а також лекторам, які викладають цей модуль. Ці матеріали значно менше пов'язані з модулем, аніж рекомендовані, проте вони допоможуть студентам глибше зрозуміти відповідні питання.

Арендт, Ганна (Arendt, Hannah) (2006 р.). *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil* (Айхман у Єрусалимі: доповідь про банальність зла). Лондон: Penguin.

Базерман, Макс Х. і Енн Е. Тенбрунсел (Bazerman, Max H. and Ann E. Tenbrunsel) (2011 р.). *Blind Spots: Why We Fail to Do What's Right and What to Do About It* (Мертві зони: чому ми не здійснюємо правильних вчинків і що з цим робити). Принстон, Нью-Джерсі: Princeton University Press.

Блум, Пол (Bloom, Paul) (2013 р.). *Just Babies: The Origins of Good and Evil* (Лише малюки: витоки добра й зла). Лондон: Random House.

Фелін, Тейпо (Felin, Teppo) (2018 р.). [The fallacy of obviousness](#) (Оманливість очевидності). Журнал «Аеон».

Гободо-Мадікізела, Пумла (Gobodo-Madikizela, Pumla) (2004 р.). *A Human Being Died Last Night: A South African Story of Forgiveness* (Людина померла минулої ночі: південноафриканська історія вибачення). Кейптаун: David Philip.

Хайдт, Джонатан (Haidt, Jonathan) (2006 р.). *The Happiness Hypothesis: Finding Modern Truth in Ancient Wisdom* (Гіпотеза щастя: пошук модерної істини серед мудрості давнини). Нью-Йорк: Basic Books.



Канеман, Даніел (Kahneman, Daniel) (2011 р.). *Thinking, Fast and Slow* (Мислення швидко й повільно). Нью-Йорк: Farrar, Straus, and Giroux.

Ліберманн, Метью Д. (Matthew D.) (2013 р.). *Social: Why our brains are wired to connect* (Соціальний вид: чому ми потрібні один одному). Оксфорд: Oxford University Press.

Меріон Янг, Айріс (Marion Young, Iris) (1980 р.). «Throwing like a girl: a phenomenology of feminine body comportment, motility and spatiality» (Кидати як дівчисько: феноменологія поведінки, рухів і просторовості жіночого тіла). *Human Studies*, т. 3.

Міджлі, Мері (Midgley, Mary) (2003 р.). *Wickedness: A Philosophical Essay* (Нечестивість: філософський нарис). Лондон: Routledge.

Мілгрем, Стенлі (Milgram, Stanley) (2004 р.). *Obedience to Authority: An Experimental View* (Покора авторитету. Погляд експериментатора). Нью-Йорк: Perennial Classics.

Пінкер, Стівен (Pinker, Steven) (1997 р.). *How the Mind Works* (Як працює розум). Лондон: Penguin.

Сартр, Жан-Поль (Sartre, Jean-Paul) (1995 р.). *Anti-Semite and Jew: An Exploration of the Etiology of Hate* (Антисеміт і єврей: дослідження етіології ненависті). Нью-Йорк: Schocken Books.

Серені, Гітта (Sereny, Gitta) (1995 р.). *Into That Darkness: From Mercy Killings to Mass Murder* (Шлях у темряву: від убивств із милосердя до масових убивств). Лондон: Pimlico.

Санстейн, Касс Р. (Sunstein, Cass R.) і Річард Х. Талер (Richard H. Thaler) (2008). *Nudge: Improving Decisions about Health, Wealth and Happiness* (Поштовх. Як допомогти людям зробити правильний вибір). Лондон: Penguin, (Вступ і частина 1).

Зімбардо, Філіп (Zimbardo, Philip) (2007 р.). *The Lucifer Effect: Understanding How Good People Turn Evil* (Ефект Люцифера. Чому добрі люди чинять зло). Нью-Йорк: Random House.

## Оцінювання студентів

У цьому розділі запропоновано завдання, які потрібно виконувати по завершенню занять із метою оцінки розуміння модуля студентами. Пропозиції щодо вправ під час занять і перед ним представлено в розділі «Вправи».

Формат щоденника ідеально підходить для оцінки розуміння модуля з боку студентів. Мета полягає в тому, аби запропонувати студентам замислитися над ключовими питаннями, які допоможуть їм зрозуміти складнощі, зокрема й необхідні зусилля, на шляху до життя, яке вони дійсно хочуть прожити. Щоденник надає студентам можливість дізнатися, як використовувати винесені з модуля уроки, які допоможуть їм краще орієнтуватися в такому мінливому житті. За змоги, студентам слід надати відгук про щоденники, а також надати можливість використовувати такі відгуки для покращення якості своєї роботи. Скажімо, студентам можна надати тиждень або два, щоб попрацювати над своїми щоденниками перед відправленням для отримання відгуку. Потім упродовж такого ж проміжку часу студенти можуть остаточно підготувати матеріал. Щоденники повинні містити короткі резюме всього матеріалу, наведеного в модулі, із поясненням того, у який спосіб основні риси нашого життя, які зазвичай відіграють позитивну роль, можуть функціонувати не на нашу користь. Варто також зробити наголос на ідеї про те, що етичне життя, а саме — усвідомлене життя як вільних суб'єктів, вимагає докладання постійних зусиль задля забезпечення нашої пильності та уважності. У щоденниках студенти можуть записати обговорення того, як вони збираються втілювати матеріал, описаний у модулі, у своє життя та яких подальших кроків планують вжити, аби дізнатися більше про пастки, що підривають нашу етичну складову.

Щоденник відрізняється від стандартного есе. Від студентів вимагають не розробляти зв'язних аргументів, а радше міркувати про своє особисте життя з огляду на обговорений на заняттях матеріал. Щоденник не обов'язково повинен мати чітке завершення, однак його обсяг залишається на розсуд лектора. Різні елементи щоденника не обов'язково повинні вилитися в конкретному висновку, який зв'яже увесь матеріал у єдине ціле, хоча цього ніхто й не забороняє. Натомість щоденник є форматом, який пропонує безперервно міркувати про матеріал, охоплений навчальним курсом, і про його вплив на життя студентів. За бажанням студенти можуть продовжувати писати у своїх щоденниках вже після завершення модуля. Також варто відрізнити щоденник від конспектів заняття. Метою конспектів є узагальнення матеріалів, які обговорювали в групі, тоді як щоденник призначено на те, аби надати студентам можливість використовувати такі матеріали для формування уявлення про життя його автора. Короткі описи занять неминуче зіграють

важливу роль, допомагаючи студентам збагнути їхнє власне життя, проте вони є лише відправною точкою для потаємних, уважних і чуйних роздумів.

Інструкції з оцінки щоденників див. у критеріях оцінки, наведених нижче. Корисно надати студентам доступ до таблиці критеріїв, перш ніж вони розпочнуть роботу над своїми щоденниками.

## Критерії оцінки щоденників

Категорії	75–100	60–74	51–60	< 50
Критична саморефлексія (щодо переконань, цінностей, бажань, припущень)	Прагне зрозуміти теми й концепції шляхом критичного вивчення переконань, цінностей, бажань і припущень, які стосуються теми. Демонструє відверту здатність критично оцінювати себе, без самозахисних механізмів, обговорюючи як розвиток, так і розчарування, пов'язані з вивченням модуля б.	Прагне зрозуміти теми й концепції шляхом поступового вивчення власних переконань, цінностей, бажань і припущень, які стосуються теми. Аналіз іноді носить оборонний або однобічний характер. Ставить деякі питання про себе, але не (завжди) намагається на них відповісти.	Вивчення власного «я» зовсім незначне, мінімальна робота з поєднання концепцій, розглянутих у групі, із власними переконаннями, цінностями, бажаннями, припущеннями.	Практично не демонструє самоаналізу.

Встановлення зв'язку між життєвим досвідом і модулем 6	Поглиблений синтез ретельно відібраних аспектів досвіду, які стосуються теми. Встановлює чіткий зв'язок між уроками, отриманими завдяки зовнішньому досвіду, і розглянутою темою.	Детально пояснює окремі ідеї або проблеми із зовнішнього досвіду, пов'язані з розглянутою темою. Встановлює загальний зв'язок між уроками, отриманими завдяки зовнішньому досвіду, і розглянутою темою.	Визначає деякі загальні ідеї чи проблеми із зовнішнього досвіду, пов'язані з розглянутою темою.	Зовсім не показано зв'язку між досвідом і модулем 6.
--	---	---	---	--

## Додаткові навчальні інструменти

Цей розділ передбачає посилання на відповідні допоміжні навчальні матеріали, як-от презентація PowerPoint та відеоматеріали, що можуть допомогти лекторові викласти ті питання, які охоплено в межах модуля, в інтерактивній та цікавій формі. Лектори мають змогу адаптувати презентацію та інші ресурси до своїх потреб.

### Презентація PowerPoint

- [Модуль 6: презентація щодо викликів життя за етичними нормами](#)

### Відеоматеріали

- Рой Баумейстер (Roy Baumeister), робота якого фігурує в розділі «Основні питання» цього модуля, щодо самоконтролю й сили волі:  
[https://www.youtube.com/watch?v=RICxYzTL\\_Ps&t=56s](https://www.youtube.com/watch?v=RICxYzTL_Ps&t=56s)

<https://www.youtube.com/watch?v=m0jDxFZTJVY&t=712s>

- Зефірний тест, який також пов'язаний із роботою Баумейстера (Baumeister).  
<https://www.youtube.com/watch?v=Yo4WF3cSd9Q&t=13s>
- Єльський центр дослідження когнітивної діяльності немовлят ілюструє можливість вродженої етики.  
[https://www.youtube.com/watch?v=HBW5vdhr\\_PA](https://www.youtube.com/watch?v=HBW5vdhr_PA)
- Керолл Тавріс (Carol Tavris) про ідеї зі своєї книги «Помилки було вчинено (але це не я)», посилання на яку містяться в розділі «Основні питання» модуля.  
<https://www.youtube.com/watch?v=a9wRMm0VzzY>
- Виступ Джулії Галеф (Julia Galef) на Ted Talk про напрям думок розвідника й солдата, у якому підкреслено небезпеку мотивованого міркування.  
<https://www.youtube.com/watch?v=3MYEtQ5Zdn8>
- Канал на YouTube щодо тем, порушених у модулі.  
[https://www.youtube.com/results?search\\_query=iintetho+zobomi](https://www.youtube.com/results?search_query=iintetho+zobomi)

### Документальні фільми та кінострічки

Подані далі документальні фільми та кінострічки присвячено питанням, обговореним у цьому модулі:

- *The Stanford Prison Experiment* (Стенфордський тюремний експеримент) Кайла Патрика Альвареса (Kyle Patrick Alvarez).
- *Dark Girls* (Темні дівчата) Білла Дюка (Bill Duke) і Д. Чансін Беррі (D. Channsin Berry).
- [\*\(Dis\)honesty: The Truth About Lies\*](#) ((Не)чесність: вся правда про брехню) Яель Меламеді (Yael Melamed).
- *Winter Soldier* (Зимовий солдат), виробництво колективу «Winterfilm».
- *S21: The Khmer Rouge Killing Machine* (S21: машина для знищення червоних кхмерів) і *Duch: Master of the Forges of Hell* (Чоловік: господар у кузнях пекла) Ріті Пан (Rithy Panh).
- *The Look of Silence* (Погляд тиші) і *The Act of Killing* (Акт убивства) Джошуа Оппенгеймера (Joshua Oppenheimer).
- *The World Before Her* (Світ до неї) Ніші Пахуджі (Nisha Pahuja)
- *The Armstrong Lie* (Брехня Армстронга) Алекса Гібні (Alex Gibney)
- *The Push* (Поштовх) Дарена Брауна (Daren Brown)

# Рекомендації з розробки окремого курсу

Цей модуль передбачає схему тригодинного заняття, але є можливість його подальшого розширення та перетворення в окремий курс. Обсяг і структура такого курсу визначатимуться конкретними потребами кожного окремого випадку, проте в цьому документі запропоновано рекомендовану структуру, частково засновану на пропозованих матеріалах для читання й на матеріалах, представлених у модулі. Ширша версія цього модуля дозволить глибше вивчити проблеми, порушені в цьому модулі, на додаток до вирішення деяких інших актуальних питань. Також існує можливість об'єднання матеріалів з інших модулів серії E4J із питань добродесності й етики, як-от [модуль 8](#) (Поведінкова етика). Розширення модуля до окремого курсу також може передбачати елементи експериментального навчання, як-от залучення громади; за таких умов студентам надають можливість брати участь у заходах, які спонукають до міркування над темами, обговорюваними в курсі.

Заняття	Тема	Короткий опис
1	Основні аспекти цього курсу	Грунтується на базовому підході до етичного способу життя, описаного в перших трьох розділах цього модуля. Варто підкреслити, що основні риси нас самих, які зазвичай працюють на нашу користь, можуть зіграти з нами злий жарт, якщо ми не беремо на себе відповідальності за спосіб свого життя. Слід розглянути ідею прийняття на себе відповідальності. Курс потрібно розглядати як можливість показати студентам, якою мірою можна удосконалити нашу здатність нести відповідальність за своє життя. Подивіться відеоролик <a href="#">«Why “Scout Mindset” is Crucial to Good Judgment» (Чому «спосіб мислення розвідника» має вирішальне значення для здорового глузду)</a> . Цей курс спонукає студентів розвивати спосіб мислення, притаманний розвіднику.
2	Нездатність бачити те, що відбувається прямо перед очима	На основі «Ілюзії марної праці» і експерименту «Добрий самаритянин».

3	Когнітивний дисонанс та підтверджувальне упередження	Ці дві примхи нашої психології пояснюють велику кількість моральних провалів, а також надзвичайно важливі позитивні ролі таких примх у нашому житті. Дослідіть, як раціоналізація, яка так само відіграє важливу роль у нашому самозахисті від болю, спричиненого дисонансом, може зіграти з нами злий жарт. Прочитайте <i>Mistakes Were Made, But Not By Me</i> (Помилки було вчинено, але не мною).
4	Конформізм: експеримент Аша	Відтворіть експеримент і використовуйте відеоматеріали щодо експерименту, аби розпочати діалог.
5	Покірність: експеримент Мілгрема	Використовуйте відео експерименту Мілгрема, аби викликати дискусію про силу покірності.
6	Стенфордський тюремний експеримент	Подивіться відеоматеріал, указаний вище, і, за змоги, фільм «Стенфордський тюремний експеримент», так само вже згаданий вище.
7	Нечесність	Використовуйте відеоматеріал, наданий у вправі 6, і документальний фільм «(Не)чесність: уся правда про брехню». Також будуйте обговорення на основі матеріалів із книги «Чесно про (не)чесність».
8	Колоризм і «кидати як дівчисько»: дослідження забобонів, скерованих на себе.	Почніть із того, що попросіть людей розгадати таку «загадку»: батько і його син потрапляють в автомобільну аварію. Батько вмирає на місці, а сина доправляють у лікарню. У лікарні хірург дивиться на хлопчика й каже: «Я не можу оперувати цього хлопчика, він мій син». Як це може бути? Подивіться документальний фільм «Темні дівчата» й рекламу <a href="#">Always #LikeAGirl</a> . Також подивіться відео на YouTube «Жіноча краса: соціальний конструкт?» і документальний фільм <a href="#">«Swim do neї»</a> . Проведіть обговорення.
9	Тест із лялькою	Подивіться подане нижче відео, у якому показано роботу тесту з лялькою: <a href="#">Doll Test</a> . Проведіть обговорення.
10	Моральна розбещеність	Прочитайте книгу Рорті «Як загартувати своє серце» (зазначена вище), висвітліть різні психологічні механізми, обговорювані в ній, і подивіться добірку таких документальних фільмів: <a href="#">«Брехня Армстронга»</a> , <a href="#">«Зимовий солдат»</a> , <a href="#">«Чоловік:</a>

		<p><a href="#">господар у кузнях пекла</a>» і <a href="#">«Акт убивства»</a>. Обговоріть ці документальні фільми у світлі оговорених вище питань, приділяючи особливу увагу психологічним механізмам, підкреслюючи їх користь, але також наголошуючи на їхній здатності зіграти з нами злий жарт.</p>
<b>11</b>	Висновки	<p>Надайте прикінцеві зауваження й проведіть обговорення, засноване на перегляді фільмів <a href="#">«Поштовх»</a> та <a href="#">«This is Water»</a> (Це – вода). Проведіть обговорення. Як вступну промову в останньому фільмі можна зіставити із метою курсу?</p>







# UNODC

United Nations Office on Drugs and Crime

Vienna International Centre, P.O. Box 500, 1400 Vienna, Austria  
Tel.: (+43-1) 26060-0, Fax: (+43-1) 26060-3389, [www.unodc.org](http://www.unodc.org)

